

Eva Österberg

MEDELTIDA ÅRBOKSFÖRFATTARE I TEORI OCH PRAKTIK

Några reflexioner kring ett forskningsläge

1

När en grupp forskare genomdrev och befäste det s.k. kritiska genombrottet i svensk historisk forskning,¹ kom den medeltida historieskrivningen i Norden i hög grad att stå i fokus. Lauritz Weibull angrep t.ex. myter och traditioner om slag och kämpar, sådana de lapidariskt eller i färgstarka broderier träder fram i sagor, konungalängder och krönikor. Han försökte också kartlägga förhållandet mellan olika annaler och kalendarier. Curt Weibull analyserade Saxo, som källkompilator och propagandist. Ingvar Andersson granskade och levandegjorde Erikskrönikans okände författare — i hans beroende av varierande källor, av sin genres stilistiska krav och sin egen tids ideologiska stämningar. Med Sture Bolin fick den äldsta nordiska historieforskningen en mångsidig analys och helhetsbedömning.²

Forskningsområdets dragningskraft på de lundensiska historikerna är begriplig; det gav bl.a. utomordentliga möjligheter att demonstrera en skärpt källkritisk metod på texter, som länge använts alltför okritiskt. Inte utan självkänsla markerades också skillnaderna mellan medeltidens och dagens historieskrivning. Curt Weibull talar om Saxo som ”i sitt arbete följt samma metoder, som långt in i nyaste tid varit historieskrivarens: compilationens och den fria kombinationens”. Som motsats står hans eget arbete, i vilket ”som mål uppställts en värdesättning efter modern kritisk metod”.³ Men en känsla av samhörighet med medeltidens historiker saknades inte heller. Som slutvinjett i Bolins stora verk om historiskt författarskap under äldre tid tecknas en bild i en anda av både sympati och avståndstagande:

¹ Om det kritiska genombrottet som ett s.k. paradigmskifte se *B. Odén*, *Det moderna historisk-kritiska genombrottet i svensk historisk forskning. Scandia 1975: 1.*

² Bl.a. *L. Weibull*, *Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000* (Lund 1911); *L. Weibull*, *Annalerne og Kalendariet fra Colbaz. DHT 8 R II.* *C. Weibull*, *Saxo* (Lund 1915); *I. Andersson*, *Källstudier till Sveriges historia 1230—1436* (Lund 1928); *S. Bolin*, *Om Nordens äldsta historieforskning* (Lund 1931).

³ *C. Weibull*, a.a., s. 40 f, s. 1.

”i sitt bruk av detta material företer den medeltida historieforskningen rent ”modärna” drag. Vart vi rikta blicken, det må vara till Slesvigs gamla biskopslängd, till Islands sagor på 1200- och 1300-talen, till Danmarks krönikor på 1100- och 1200-talen eller till Sveriges mera anspråkslösa kungakronika, annaler och längder från tidigast 1200-talets mitt — överallt möta vi målmedveten forskning, arbetande på grundval av verkligt källstoff enligt vissa utpräglade, än i dag av historisk vetenskap brukade metoder: källharmonisering, källkombinering och konstruktion på grundval av källorna.

Endast ett har saknats: källkritik.”⁴

Det må vara, att de valda kontrasteringarna och antydda vetenskapliga självporträtten hos Weibull och Bolin kan kännas mindre aktuella nu. I dagens självbespeglning liknar historikern mer samhällsforskaren i sin forskningsspiral, snurrande mellan induktion och deduktion, mellan teorier, begreppsbildning och empiriska källstudier i en komplicerad process. Draget av källkompilator och kritisk konstruktör finns fortfarande kvar men är mindre uttalat — eller i varje fall omtalat. Men i vilken utsträckning har ändå frågeställningar, arbetssätt och generaliseringar hos en tidigare historikergeneration förblivit levande fram till dagens forskning, trots förändringar i samhälle och forskningsmiljö — i mätbara data likaväl som i Narkissos’ spegel? Frågan står i mer generell utformning centralt i modern historiografisk forskning.⁵ Här kan problemet endast få en punktbelysning inom ramen för en analys av forskning på den medeltida annalistikens område. Fältet inbjuder i själva verket till diskussion av frågeformuleringar, metoder och teorier i ett komparativt perspektiv.

2

När Sture Bolin tog itu med uppgiften att identifiera väsentliga element i det medeltida historiska författarskapet i Norden, förlitade han sig på tre tillvägagångssätt. Dels följde han ett visst ämnes behandling i olika versioner. Dels koncentrerade han sig på ett antal texter, som analyserades vad gäller källor, källanvändning och kronologisk komposition. Slutligen undersökte han förhållandet mellan ett par källkretsar och fördjupade sig i de svåra frågorna om inflytande och beroende mellan olika källor. De svenska årböckerna stod i centrum i de av hans undersökningar, som hänförde sig till den andra och tredje analysformen. Som resultat avtecknade sig i hans arbete en generalisering om den medeltida historieskrivaren, en precisering av de karakteristiska dragen i all medeltida historieskrivning i Norden.

Svensk annalistisk forskning under decennierna efter Bolins grundläggande insats har mera inriktats på speciella annaler eller annalpartier och mindre på annalistikens generella kännetecken. Fokuseringen på beroendefrågor, på relationerna

⁴ S. Bolin, a.a., s. 340.

⁵ B. Odén, a.a., s. 11 ff; *samma förf.*, Historia som forskningsprocess, *Scandia* 1973: 2.

mellan olika texter, har dock fortlevt.¹ Det är mot denna bakgrund Göte Paulsson påtagit sig den imponerande uppgiften att färdigställa en modern, textkritisk utgåva av samtliga de bevarade svenska medeltidsannalerna. I den respektin-givande och intressanta vetenskapliga undersökning, som beledsagar editionen, tar han i annal efter annal systematiskt upp handskriftsförhållanden och de speciella källproblem, som är förknippade med varje årbok. Samtidigt framhåller han, att denna summering och kritiska granskning av de senaste decenniernas specialforskning inte utesluter behovet av en genomtänkt helhetssyn på annalistiken.

I realiteten är det också uppenbart, att Paulsson följer tidigare forskning inte endast i inriktningen på frågor om påverkan och lån. Han arbetar även, mer eller mindre klart utsagt, liksom Bolin med ett slags allmän konception om annalistikens väsen.

Vilken utformning har då denna helhetsbild? I vilken utsträckning har det övergripande omdöme om den svenska medeltida historieskrivaren, som präglats av en första generations moderna historiker, förblivit rådande in i dagens forskning?

Ett annat spørsmål rör sambandet mellan å ena sidan helhetsbilden av årboks-författaren och å andra sidan delanalyserna av olika annaler. Är generaliseringen en arbetshypotes, som styr den följande undersökningen till vissa problem och sedan underbyggs eller förkastas genom delanalyserna? Eller har den funktionen av en teori, som inte skall bevisas i undersökningen utan istället kan ge förklar-ingar till enskilda annalers utseende? Är den ett inledande postulat eller en avslutande slutsats och summering?

Är det slutligen över huvud taget önskvärt att sträva efter en omfattande generalisering om annalistiken?

3

Den medeltida historieskrivaren som *kompilator*, samlande källuppgifter som en ekorre sina nötter — kring den delgeneraliseringen tycks det råda en nästan bedövande enighet inom forskningen. Bedömningen har tidigt gjorts vad gäller historieskrivningen ute i Europa.¹ Som en grundläggande *arbetshypotes* även för den svenska annalistiken lancerades den av Bolin, genom analogier med dansk

¹ T.ex. T. Höglund, Visbyannalernas uppgift om Stockholms grundläggning. (*Studier och handlingar rörande Stockholms historia II*, 1953); J. Rosén, Studier i Stockholms gråbrödraklosters diarium. *VSLÅ 1940*; J. Rosén, Till diskussionen om Ericus Olai källor. (Festskrift till E. Nygren 1956); S. Axelsson, Källförhållandet mellan Visbykrönikan, Förbindelsedikten och Ericus Olai verk *Chronica Gothorum*. *HT 1961*; S. Axelsson, Förhållandet mellan Visbykrönikan och Ericus Olai verk *Chronica Gothorum*. *HT 1963*; S. Engström. Om tillkomsten av den s.k. *Chronologia Anonymi*. *HVUA 1963—64*.

² G. Paulsson, *Annales Suecici Medii Aevi* (Lund 1974), s. 11.

¹ T.ex. E. Bernheim, *Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie* (5. uppl. 1908), s. 208 ff.

medeltida historieskrivning. Bolin bemödade sig sedan att visa de svenska årböckernas kompilatoriska art genom att följa enstaka notisers vandring genom flera årböcker. På samma sätt illustrerade och belade han årboksförfattarens *konstruktion utifrån olika källor*, framför allt den kronologiska konstruktionen. Arbetshypoteserna underbyggdes alltså i en stegvis genomförd, skarpsinnig analys och kunde så småningom utmynna i ett allmänt omdöme.²

Bolins uppfattning på dessa punkter synes helt ha accepterats av senare skandinavisk forskning på annalistikens område.³ För Göte Paulsson är den en utgångspunkt, som över huvud taget inte behöver problematiseras.

”För att kunna utnyttja annalerna som historiska källor krävs kunskap om deras konstruktion och tillkomst. Dessa båda begrepp är i sin tur oupplösligt förenade, emedan annalerna är kompilatoriska verk.”⁴

Funktionen av *utgångspunkt* — eller annorlunda uttryckt teori — är väsentlig. Från utgångspunkten bör man därmed logiskt kunna härleda vissa hypoteser:

Eftersom årboksförfattaren är en ständigt källsamlande kompilator *bör* han ur en källa som han haft tillgång till och varit beroende av ta *samtliga* uppgifter, som inte direkt strider mot hans övriga konstruktion. För en forskare som studerar två besläktade annaler innebär detta, att man normalt bör återfinna alla uppgifter från den äldre källan i den yngre texten.

Om det däremot — förutsatt samma teoretiska utgångspunkt — existerar uppgifter i en källa A, som inte övertagits av källan B, bör detta betyda

- a) att B i själva verket inte varit beroende av A, *eller*
- b) att det underskjutande stoffet stridit mot B:s övriga konstruktion. B har haft egenskaper som förklarar att B visserligen tagit *en del* men inte *alla* uppgifter från A. B:s *avsikt* med det nedtecknade kan t.ex. vara avgörande.

Resonemanget visar, hur frågorna om årboksförfattarens generella kännetecken och om sambandet mellan olika källor möts. Svårigheten kan uppenbarligen bli att skilja mellan alternativa förklaringar till underskjutande stoff. Vill man undvika denna prekära situation, måste schematiskt uttryckt *antingen* konceptionen om annalistikens väsen *eller* relationen mellan olika källor vara så säkert grundad, att den kan betraktas som konstant i analysen. Det gäller att på olika sätt försöka eliminera problemet, t.ex. genom detaljgranskning av medtaget och uteslutet stoff i syfte att närmare definiera annalistens historiekonstruktion *eller* genom intensivanalys av beroende med flera kriterier än stoffurvalet.

² S. Bolin, a.a., t.ex. s. 201 ff.

³ A. K. G. Kristensen, Danmarks ældste annalistik. (Köp. 1969).

⁴ G. Paulsson, a.a., s. 12.

I ett inledande parti av sin avhandling presenterar Göte Paulsson på ett klart och instruktivt sätt metoderna för sin handskriftsanalys, dvs. primärt den paleografiska bestämningen och vattenmärkesbestämningen. Han berör även några moment i innehållsundersökningen av annaltexterna. Däremot tangeras endast i en allmänt hållen not de problem, som är intimt förknippade med själva *beroende-analysen*.¹ Underlåtenheten framstår som beklagansvärd av flera skäl. Dels är det uppenbart att uppgiften att fastställa beroende mellan olika medeltida källor är huvudtemat genom hela boken, på samma sätt som det för en rad av forskare på annalistikens område varit den avgörande knuten att lösa. Redan av den orsaken får en kritisk presentation av de metoder, som står till buds och som använts för denna frågeställning, ses som angelägen. Dessutom — och framför allt — bör en mera energisk tackling av tillvägagångssättet hos olika forskare kunna ge underlag för en klarare prioritering av framlagda hypoteser i avsikt att utmönstra dem, som är dåligt grundade. Alla forskare arbetar inte med samma uppsättning kriterier. Även de som gör det, drar inte gränsen mellan *tänkbart* och *sannolikt* beroende på grundval av en identisk mängd indicier.

Problemet att fastställa beroende, påverkan och lån har historieämnet gemensamt med en mängd andra ämnen, däribland litteraturhistorien, folkloristiken, konsthistorien, arkeologien och filologien. Det står också klart, att det på detta område skett en nästan kronisk korsbefruktning vad gäller metoder. En användbar utgångspunkt är emellertid den teoretiska uppsplätning och genomlysning av problematiken, som återfinns hos Göran Hermerén i anslutning till komparativ konst- och litteraturforskning² och som bland historiker diskuterats bl.a. av Birgitta Odén i hennes analys av Lauritz Weibulls insatser i historieforskningen.³ Följande villkor för påverkan $A \rightarrow B$ utkristalliseras:

externa: 1. A ligger före B i tid.

2. *kontakt* kan påvisas mellan A och B.

interna: 3. *likhet* kan påvisas mellan A och B.

4. det för A och B gemensamma stoffet är *unik*, dvs. inte allmängods.

5. B skulle inte ha fått den utformning B har, om inte påverkan från A förelegat, dvs. B har *förändrats*.

Till schemat skall genast sägas, att samtliga villkor sällan kan uppfyllas genom

¹ G. Paulsson, a.a., s. 17.

² G. Hermerén, *Influence in Art and Literature* (Princeton 1975), s. 156 ff.

³ B. Odén, Lauritz Weibull och forskarsamhället (manuskript, utk. 1975). Jfr också S. Tägil, Wegener, Raeder, and the German Naval Strategy. Some Viewpoints on the Conditions for Influence of Ideas. *Cooperation and Conflict, II*, 1967, s. 101 ff. Se även en principiell diskussion av olika kriterier hos S. Linnér, Om den litteratur-historiska komparationen. *Samlaren* 1960.

empiriska kontroller på det här aktuella forskningsområdet. Om de externa kriterierna för inflytande kan anses vara tillgodosedda får i konst- och litteraturhistoria ofta avgöras genom biografiska undersökningar.⁴ Inom annalforskningen är det *datering* och *proveniensbestämning* av källan, som fyller samma funktion. Självständiga, av textanalysen oberoende instrument för detta är vattenmärkesanalysen och den paleografiska granskningen. Men en komplikation inom medeltidsforskningen är, att en källas hemmahörighet kronologiskt och rumsligt ofta måste inringas med utgångspunkt från en analys av beroende med interna kriterier. I grund och botten blir genomgången av själva texten gärna avgörande.

Av de interna kriterierna har villkoret 5, som ofta är särskilt viktigt i idéhistorisk forskning och i analyser av makt och inflytande, tydligen befunnits mindre intressant eller kontrollerbart inom annalforskningen. I varje fall är det påtagligt, i hur liten utsträckning just det kriteriet blivit diskuterat. Troligen sammanhänger detta med den allmänna uppfattningen om årböckerna som delar av en kumulativ process. *Varje* annal förutsättes ha förändrats i förhållande till den föregående, vanligtvis utökats. Kriteriet blir därför mindre signifikant i resonemang om beroende på detta forskningsområde.

Av de resterande två interna kriterierna avspeglas kravet på det unika i inriktningen på stoff, som är gemensamt endast för ett par källor. I stort har det dock varit på grundval av *likheter* över huvud taget mellan olika texter, som man inom medeltidsforskningen hävdar beroende. Likheten kan i sin tur differentieras i flera element:

- a) verbala likheter
- b) likhet i fråga om stoffurval
- c) likhet i fråga om kronologisk ordning av stoffet
- d) likhet i fråga om motiv, tendens osv.
- e) gemensamma fel.⁵

Ingen av dessa likheter kan, som också Rolf Torstendahl understryker, bevisa beroende. De kan endast ge underlag för ett indicieresonemang. Detta gäller även de gemensamma felen i sig. Däremot finns det en typ av fel, som i princip visar beroende, nämligen sådana fel som bara kan förklaras som felläsning eller felkonstruktion utifrån en viss annan text.

Med denna teoretiska schematisering som utgångspunkt är det naturligt att undersöka, hur olika historiker inom annalforskningen utmärkt sig för skiftande kombinationer av de potentiella redskapen för fastställande av beroende. Men

⁴ G. Hermerén, a.a., s. 157.

⁵ Se t.ex. R. Torstendahl, *Historia som vetenskap* (1966), s. 98 ff.

analysen måste innefatta också ett annat val. I beroendeforskning liksom i annan korrelationsforskning måste det första steget vara att bestämma, med vilket urval av *tänkbara* samband man skall arbeta.⁶

Intressant är här att iakttaga, hur spektrum alltmer vidgats — från annalernas eventuella beroende av andra annaler, summariska längder, nekrologier och kanske muntlig tradition till deras samband med t.ex. rimkrönikor, diplom och olikartat propagandamaterial.⁷

För Ingvar Andersson stod förhållandet mellan annalerna och Erikskrönikan i centrum. Han intresserade sig däremot inte närmare för de olika annalernas mera detaljerade källförhållanden och inbördes sammanhang, utan nöjde sig med att konstatera inflytande på de svenska annalerna från danska årböcker. I övrigt betonades endast den nära släktskapen mellan de svenska annalerna, vilket fick den metodiska konsekvensen att materialet kunde behandlas in corpore vid jämförelser med Erikskrönikan.

”Man kan utgå från deras nära sammanhang som ett faktum. Under sådana förhållanden är det av nöden att framdraga hela annalmaterialet till jämförelse med Erikskrönikan. Den av annalerna, vilken på varje särskild punkt erbjuder den utförligast avfattade notisen, kommer att anföras.”⁸

Orsaken till valet att analysera eventuellt samband just mellan Erikskrönikan och annalerna ligger hos Andersson i linje med de ovan diskuterade externa kriterierna. Kronologisk och rumslig möjlighet till kontakt kan antas. Men också det interna kriteriet likhet i stoff har haft betydelse redan i utgångsläget:

”Då det gäller att utreda Erikskrönikans källförhållanden, finnes det blott en källgrupp, som kan tjäna till utgångspunkt. De enda tidiga historiska uppteckningar, som delvis behandla samma tid och ämne som Erikskrönikan, äro de svenska, på latin avfattade annalerna.”⁹

I de fortsatta försöken att bekräfta beroende mellan annalerna och Erikskrönikan koncentrerar sig Andersson framför allt på mer specifika likheter i stoffurvalet och i den kronologiska kompositionen av stoffet. Också likheter och olikheter i tendens noteras, medan verbala överensstämmelser på det hela taget spelar en underordnad roll.¹⁰

Sture Bolins analys skiljer sig från Ingvar Anderssons och även från senare

⁶ Jfr betonandet av det väsentliga i själva avgränsningen av forskningsobjekt, motiv, undersökningsperiod och litterära kretsar som utgångspunkt för analysen i komparativ litteraturforskning, t.ex. hos *P. van Tieghem*, *La littérature comparée* (Paris 1931), s. 192 ff.

⁷ T.ex. *S. Bolin*, a.a.; *I. Andersson*, a.a.; *S. Engström*, a.a.; *J. Rosén*, a.a.

⁸ *I. Andersson*, a.a., s. 24.

⁹ *I. Andersson*, a.a., s. 20.

¹⁰ *I. Andersson*, a.a., t.ex. s. 34 ff, 73 ff.

annalforskarens genom en i högre grad teoretisk-deduktiv arbetsgång. Han fastställer som ett första stadium annalernas kompilatoriska karaktär. Som resultat därav följer synpunkten, att annalerna måste betraktas som frukter av kontaminationer och lån, som inte alltid längre är urskiljbara i sina enskildheter. Därför måste man iakttaga största försiktighet, när man vill dra slutsatser om årböckernas inbördes släktskapsrelationer.

”Endast där enstaka notiser förete frapperande egenheter /— — / eller när man har att göra med genom ämnesval e. dyl. organiskt samhöriga notisgrupper kunna bestämda slutsatser vara tillåtna.”¹¹

Redan med denna formulering har Bolin i själva verket introducerat huvudpunkterna i sin metodiska orientering i beroendefrågorna: prioriteringen av påtagliga likheter i stoffurval och tendenser samt av ”egenheter” i notiserna. De förstnämnda dragen hade, som nämnts, också varit utmärkande för Ingvar Anderssons arbetssätt. Det sistnämnda däremot ger Bolins undersökning en egen profil. Studerar man systematiskt Bolins försök att fastställa beroende mellan olika källor, är det slående i vilken grad han strävar efter att avslöja just ”egenheter”, dvs. textställen som inte kan förklaras annat än genom lån och felkonstruktioner utifrån andra källor. Hans metodiska tillvägagångssätt har alltså som en grundpelare letandet efter konklusiva fel — konstruktioner som har större beviskraft än andra diskuterade villkor för beroende.

Utifrån arbetshypotesen om kompilation följer sedan logiskt ett resonemang kring vilka källor, som årboksförfattaren kan tänkas ha samlat uppgifter ifrån i sina ansträngningar att skildra Sveriges äldsta historia. I analogiresonemang med danska förhållanden heter det:

”En källa sådan som mästern Adam kan inte en svensk annalist ha haft till sitt förfogande. Men längder av olika slag liksom enstaka från nekrologier eller från annat håll emanerande notiser har han kunnat känna till. Ävenså har han kunnat ösa ur en muntlig tradition.”¹²

Bolin går därefter vidare, försöker i analys av speciella annaler t.ex. utsluta muntlig tradition som källa och istället knyta samman bevisföringen genom påvisande av egendomligheter, som endast kan förklaras på ett visst sätt:

”Det torde inte vara möjligt att ge någon annan förklaring till de särartade förhållandena i de två notiserna. Den mening, som här framförts, är logiskt uppbyggd på grundval av deras uppgifter, och den ger åt deras egenheter en enhet och slående förklaring. Denna går kort uttryckt ut därpå att notisen om Erik den heliges död konstruerats fram

¹¹ S. Bolin, a.a., s. 206.

¹² S. Bolin, a.a., s. 212 f.

ur notisen om Uppsala ärkestifts upprättande med ledning av en kungalängd och en påvelängd.”¹³

På motsvarande sätt är det en följd av Bolins generella metodiska arbetssätt att felkonstruktionerna kring Stockholms grundläggning och de tvenne Birger (Birger Brosa och Birger Jarl d.y.) utgör de strategiska och avgörande indicierna för samband mellan dels Visbykrönikan och Erikskrönikan, dels mellan olika annaler.¹⁴

Forskning om medeltida historieskrivning *efter* Bolin har i likhet med denne och Andersson ofta speciellt undersökt likheter i stoffurval och kronologisk komposition. En teoretiskt motiverad prioritering av kriteriet stoffurval finner man hos Erik Lönnroth:

”Händelseurvalet, som företages för att utsöndra berättelsens moment ur ett outtömligt och i oändlighet facetterat historiskt skeende, kan betraktas som det grundläggande utslaget av en historieskrivares individualitet. Meddela två historiska skildringar samma karakteristiska händelser och fakta i samma ordning, kan litterärt samband antagas utan hänsyn till skillnad i tendens eller brist på verbala paralleller.”¹⁵

Flera forskare lägger också stor vikt vid att identifiera gemensamma fel. Det märks t.ex. i Jerker Roséns diskussion av sambandet mellan gråbrödradiariet och annotationerna 845—1448, liksom hos Anne Gade Kristensen i hennes arbete om de danska annalerna. Överensstämmelser eller diskrepanser i fråga om tendens har uppenbart varit av betydelse för åtskilliga resonemang hos t.ex. Westin, Lönnroth och Rosén.¹⁶ Men ingen koncentrerar sig som Bolin på de speciella felkonstruktionerna.

Vad senare forskning i övrigt gör, markant t.ex. hos Rosén, är att vidga ramarna för de tänkbara sambanden. Till Bolins materialgrupper fogas flera, framför allt av pamflett- och propagandakarakter.

Göte Paulsson accepterar denna utökning av de potentiella sambanden. I analysen annal *efter* annal kommer han givetvis in på de felaktigheter av konklusiv art, som Bolin hävdar. Men det är annars tydligt, att han i sin egen argumentering framför allt diskuterar samma villkor, som forskningen i övrigt kretsat kring. Likheter i fakta upptar en stor plats i undersökningen (t.ex. s. 58 f., 77 f., 110 f., 222, 144, 156 ff.), även om Paulsson ibland intar en försiktigare hållning till

¹³ *S. Bolin*, a.a., s. 217.

¹⁴ *S. Bolin*, a.a., s. 255 ff, 224 ff, 236 ff.

¹⁵ *E. Lönnroth*, *Sverige och Kalmarunionen 1397—1457* (omtr. Göteborg 1969) s. 345.

¹⁶ *J. Rosén*, a.a.; *G. Westin*, *Historieskrivaren Olaus Petri* (Lund 1946); *E. Lönnroth*, *Medeltidskrönikornas värld*, i *Från svensk medeltid* (Stockholm 1964); *E. Lönnroth*, *Sturekrönikan 1452—1487*. *Scandia* 1933. Också hos *S. Ellehøj*, *Studier over den ældste norrøne historieskrivning* (Köpenhamn 1965), s. 101 f, 112 ff, 224 ff, är likheter i stoffurval och -gruppering det främsta medlet i beroendeanalysen.

kriteriets bärkraft än en del av sina föregångare.¹⁷ Också gemensamma misstag hos årboksförfattarna observeras i några fall (t.ex. s. 42, 219, 185).

Dessutom torde man kunna påstå, att Paulsson indirekt ägnar en förhållandevis stor uppmärksamhet åt de externa villkoren för beroende. Han försöker liksom Jarl Gallén mycket markant knyta den äldre annalistiken till dominikanerna och till Östergötland, vilket underlättar hypoteser om kontakt mellan olika författare. Båda de äldsta årböckerna (årboken 916—1263, som kompilerats efter mitten av 1200-talet, och årboken 1208—1288, som är bevarad i en avskrift från omkring 1300 men troligen har nedtecknats omkring 1290) förläggs till Skänninge svartbrödrakloster. Också för årboken 1160—1336 betonas sambandet med den dominikanska annalistiska traditionen, även om annalen skrivits dels i Uppsala, dels i Vadstena.¹⁸

Ett element i proveniensbestämningen är användningen av lokalnotiserna i årböckerna. Paulsson redovisar i förbigående, att uppgifter om lokala förhållanden haft en funktion i tillkomstfixeringar hos framför allt A. Schück och C. Annerstedt.¹⁹ Han gör emellertid inga försök att precisera vare sig föregångarnas metodiska tillvägagångssätt eller sitt eget. Sker detta, finner man anledning till vissa reservationer.

Om Annerstedts metod kan kort och gott sägas, att han i stort sett kvantifierar notiserna med lokalt innehåll enligt principen att en annal är från den ort, varifrån de flesta lokalnotiserna härstammar. Schück använder lokalnotiserna dels i den Annerstedtska versionen, dels också på ett mera raffinerat sätt genom en tankegång, som utgår från *uteblivna* platsangivelser. Schematiskt uttryckt lyder resonemanget på följande sätt: Om vi *vet* att en person A dog i Skänninge år 1280 och i en källa finner anteckningen "1280 dog A" och i en annan "1280 dog A i Skänninge", så bör det vara den *första* notisen som stammar från Skänninge. Där skulle man nämligen inte ha haft något behov av att understryka hemorten.

Men eftersom nu Schück samtidigt betraktar *medtagna* lokalangivelser som proveniensindikationer, får man rimligen anta att hans metod — explicerad — har följande utformning:

En annal är författad på orten X, om många notiser är från trakten omkring X, men få eller inga notiser anger just X.

¹⁷ Så finner Paulsson t.ex. på s. 223 f påvisade likheter mellan årboken 826—1415 och vadstenadiariet trots allt otillräckliga för att man skall kunna anta ett direkt samband mellan texterna.

¹⁸ G. Paulsson, a.a., kap. 3—5, s. 20 f. J. Gallén, Dominikanerna och den medeltida annalistiken. *FHT* 1940.

¹⁹ A. Schück, Studier i "Skänninge-annalerna". *HT* 1952, s. 37 ff. C. Annerstedt i *SRS* II: 1, s. IV ff. Jfr även L. Weibull, Annalerne og Kalendariet fra Colbaz. *DHT* 8 R. II, s. 183 f. (Weibull binder delar av Colbaz-kalendariet till Bosarp eller dess omgivning i Skåne, därför att flera lokalnotiser nämner denna socken.)

Göte Paulsson visar sig göra bruk av lokalnotiserna i överensstämmelse både med Annerstedts och Schücks metoder. Uppsalaanknytningen för årboken 1298—1473 stärks t.ex. genom att många notiser under perioden 1434—1473 gäller Uppsala (s. 111). Men i granskningen av t.ex. årboken 916—1263 låter han annalens östgötaproveniens och hemmahörighet i Skänninge underbyggas bl.a. med det faktum, att östgötaglagmannen Magnus' död 1263 omtalas utan geografisk bestämning (s. 30 f).

Också årboken 1208—1288 bör enligt Paulsson ha sitt ursprung i Skänninge, ty

- a) i annalen finns många notiser med östgötaanknytning,
- b) det sägs inte ut var Ulf Karlsson begravdes år 1281 eller var kungavalet skedde år 1283 — och bådadera utspelade sig just i Skänninge.

Nu kan man dock rikta vissa invändningar mot resonemanget i fråga om årboken 1208—1288. För det första finns det ungefär lika många upplandsnotiser i annalen som östgötanotiser. För det andra förefaller det inkonsekvent, att *utsatta* östgötamarkeringar på lagmän i denna årbok får fungera som bevis för östgötaproveniensen, medan *utebliven* östgötaangivelse för lagmannen Magnus i årboken 916—1263 där utgör bevis för detsamma (s. 43, jfr 30 f, 261). Slutligen och viktigast visar det sig vid en helhetsanalys av årboken 1208—1288 vara ovanligt, att man redovisar begravningsplats och lokalitet för kungaval. Det är därför mycket tveksamt om man kan dra någon slutsats om annalens proveniens på grundval av den omständigheten, att Skänninge inte är utsatt i notiserna om Ulf Karlsson och om kungavalet 1283. Undantag från regeln synes vara de två uppgifterna om biskop Valerius och drottning Sofia, som begravts "apud fratres Sictunie". Men det är sålunda snarare dessa två anteckningar om begravingar i Sigtuna som är anmärkningsvärda än de uteblivna markeringarna av Skänninge.²⁰

Anknytningen av årboken 1208—1288 till Skänninge förefaller alltså inte alldeles övertygande. Framför allt visar genomgången av Annerstedt-Schück-Paulsson, att metoden att använda lokalnotiser vid proveniensbestämningar behöver finslipas. Mot bakgrunden av en teori om årboksförfattaren som kompilator och skrivbordsforskare kan enbart jämförande kvantifieringar av nämnda orter eller landskap inte vara nog. Lika lite blir observationer om uteblivna lokalangivelser automatiskt bindande. Generellt bör åtminstone följande faktorer av inskränkande art beaktas:

1. Endast notiser som är speciella för en viss annal kan med större säkerhet användas i provenienssyfte — således inte "ärvda" notiser.
2. En ort kan komma med i en annal i missvisande stor utsträckning, därför att på orten ofta utspelade sig just sådana begivenheter, som annalförfattaren

²⁰ G. Paulsson, a.a., editionen, s. 258 ff.

regelmässigt återger. Exempelvis torde inriktningen på ecklesiastikt stoff i många årböcker lätt leda till en överrepresentation för stiftsstäderna.

3. Uteblivna angivelser av en ort kan tyda på författare från samma ort, endast förutsatt att notiser om kommensurabla händelser på andra orter i allmänhet haft rumsangivelser. Det gäller med andra ord att veta vad som är det typiska och det a-typiska för en viss årbok.

Allt som allt står det klart, att Göte Paulsson liksom många av sina föregångare bygger sina beroenderesonemang främst på likheter i urval och sortering av stoffet, ibland i kombination med andra av de s.k. interna kriterierna. Försöken till mer systematisk proveniensbestämning med hjälp av lokalnotiserna är i sig mycket intressanta bl.a. på grund av deras funktion i diskussioner av externa beroendekriterier. Men de får inte den metodiskt stringenta utformning man skulle önska. Genomgående saknar man en mera principiell tackling av de metodiska problemen i samband med påverkansfixeringar. Inte minst aktualiseras synpunkten, då man som Paulsson ställer sig den komplicerade uppgiften att också positivt *exkludera* samband, som tidigare föreslagits inom forskningen (t.ex. s. 194 ff). Utan klara ställningstaganden till olika kriteriers styrka, isolerade och/eller i klump, förefaller sådana avgöranden ofta godtyckliga.

Över huvud taget tycks Paulsson genom att *å ena sidan* anamma huvuddragen av Sture Bolins generalisering om den medeltida historikern som en utgångspunkt men *å den andra sidan* dels acceptera senare forsknings utvidgning av urvalet tänkbara samband, dels arbeta med flera beroendekriterier parallellt utan klara prioriteringar och utan preferenser för de konklusiva felen ibland hamna i en vetenskapligt besvärlig position. Ett exempel kan nämnas.

I analysen av Visbykrönikans förhållande till Erikskrönikan finner Paulsson i anslutning till Bolin, att Visbykrönikan bär spår av inflytande från Erikskrönikan. Samtidigt påvisar han emellertid, att något ständigt samband inte kan beläggas. Detta strider mot de yttersta konsekvenserna av generaliseringen om årboksförfattaren som den outtröttlige materialsammanställaren. Man borde i detta läge kunna ifrågasätta bevisen för lån Erikskrönikan-Visbykrönikan eller revidera idén om kompilation vad gäller Visbymunkens verksamhet. Är beroendet fastställt genom övertygande konklusiva fel, aktualiseras just en omvärdering av karakteristiken av årboksförfattaren. Men Paulsson går istället en annan väg: han accepterar både beroendefixering och generalisering hos tidigare forskning och måste då anta att Visbymunken endast haft tillgång till *vissa* delar av Erikskrönikan men inte till andra (s. 130). Lösningen gör ett något tvunget intryck. En djärvare hållning till tidigare forskning, primärt Bolin, borde ha lett till åtminstone en diskussion av alternativa förklaringar.

De svårigheter som möter, då man vidgar ramarna för tänkbar påverkan, kan

i sin tur belysas med diskussionerna kring *Annales Triplices*. Man har här att handskas med ett av den svenska annalistikens klassiska, trassliga problem.

K. G. Westman påvisade tidigt den gemensamma stommen av uppgifter i de tre årböckerna 916—1430 ("Gråbrödraannalerna"), 1298—1473 och den s.k. *Chronologia Anonymi*.²¹ Sture Bolin byggde vidare på denna iakttagelse och bemödade sig att fastställa den gemensamma förlagan till de tre annalerna, vilken skulle vara en s.k. *Annales X* eller *Annales Majores*. Det för de bevarade tre annalerna identiska stoffet gällde enligt Bolin särskilt tiden 1298—1313. Den bakomliggande *Annales X* borde då vara samtidig med händelserna under denna period. Eftersom *Chronologia Anonymi* samt dessutom *Ericus Olai*, som också kan visas ha likheter med de tre annalerna, har en tydlig tendens mot Torgils Knutsson, ville Bolin knyta *Annales X* till kretsen kring ärkebiskop Nils Kättilson. Denne hade all anledning att se med sura ögon på Torgils Knutsson.²²

Mot detta resonemang anför Göte Paulsson dels i anslutning till Sten Engströms forskningar, att *Chronologia Anonymi* i själva verket härrör från 1500-talet och därmed har ringa självständig beviskraft i sammanhanget. Dels påvisar han, att likheterna mellan årboken 916—1430 och 1298—1473 sträcker sig längre fram i tiden än 1313.²³

Triplicesteorin i den fulla Bolinska utformningen får härmed sägas ha blivit undergrävd på viktiga punkter. Men problemet är ändå inte helt knäckt. Det kvarstår att de två annalerna 916—1430 och 1298—1473 samt *Ericus Olai* — samtliga från 1400-talet — uppvisar stora likheter i skildringen av 1300-talets början. Det kvarstår vidare att *Olai* dessutom har den Torgils Knutsson-fientliga tendens, som senare också återfinns i *Chronologia Anonymi*. Eftersom Paulsson inte heller anser att *Olai* direkt påverkat *Chronologia Anonymi*, kräver trots allt även dennas tendens en förklaring. Har då tendensen överflyttats från en *Annales X* eller från annat håll?

Jerker Rosén har bl.a. lanserat hypotesen, att den känsloladdade och subjektiva skildringen haft sitt ursprung i anklagelseskrifter mot Torgils Knutsson.²⁴ Paulsson tar ställning för Rosén och försöker underbygga sin uppfattning genom att hävda att det parti hos *Ericus Olai*, som kännetecknas av den aktuella tendensen, inte kan gå tillbaka på en annal. Bakom ligger tanken att det alltid skulle skymta igenom vilka källor *Olai* använt. Resonemanget är emellertid ytterst hypotetiskt, eftersom vissa partier hos *Olai* är mera sammanarbetade till flytande text än andra. Det här diskuterade partiet får sägas vara ett tämligen hopfogat parti, där bakomliggande källmaterial knappast skiner igenom.²⁵

²¹ K. G. Westman, *Svenska rådets historia till år 1306* (Uppsala 1904), s. 171.

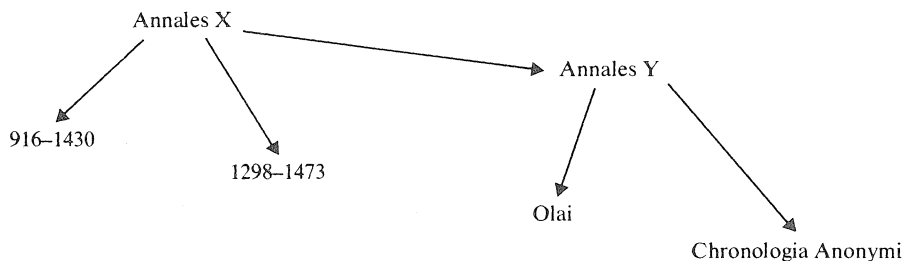
²² S. Bolin, a.a., s. 297, 315 ff.

²³ S. Engström, a.a., s. 26 ff; G. Paulsson, a.a., s. 94 ff, 186 ff, 216 ff.

²⁴ J. Rosén, 1956, s. 313 ff.

²⁵ *Ericus Olai*, *Chronica regni Gothorum (SRS II)*, s. 77 f. Jfr G. Paulsson, a.a., s. 220 f. —

Intressantare inom det metodisk-teoretiska ramverk, som valts för denna uppsats, är dock en annan invändning: Om fältet öppnas för annat material än annaler som tänkbara uppgiftslämnare, finns det *flera* logiska möjligheter. Paulsson diskuterar Annales X eller stridsskrifter. Men också annat icke-annalistiskt material än propagandaskrifter kan tänkas. Ericus Olai har haft tillgång till numera försvunnet urkundsmaterial och kan, som Rosén också föreslagit, därmed möjligen ha använt anklagelseakter eller en dom mot Torgils Knutsson. Stannar man vid annalhypotesen, existerar i realiteten också där ytterligare teoretiska möjligheter. Man kunde exempelvis införa en Annales Y *med* tendens vid sidan av och emanerande från Annales X.²⁶

Figur 1.

Men är det alls fruktbart att försöka öka hypotesernas mängd i denna tvistefråga? Ett val mellan en icke bevarad källa X (annal) och en annan icke bevarad källa Y (annan annal, propagandaskrift, anklagelseakt el. dyl.) som uppgiftslämnare till bevarade handlingar måste i princip bli ett ganska vagt sannolikhetsresonemang. Inga interna villkor för beroende kan prövas, och egentligen inte heller externa. Det enda man kan åstadkomma av positiv argumentering är att samla indicier för att källmaterial av *typen X* eller *typen Y* varit i omlopp under den aktuella tiden. (Det är detta Rosén försöker då han betonar att Olai haft tillgång till ett numera försvunnet kungligt arkiv, vari aktmaterial mot Torgils Knutsson också kan ha bevarats. Men han accepterar samtidigt tanken, att ett material av *typen X* — en till Nils Kättilsson attribuerad annalistik — existerat.)²⁷ I övrigt återstår endast att sträva efter att utesluta alternativ.

Ser man på annalforskningen i ett historiografiskt perspektiv står det klart, vilken betydelse den grundläggande avgränsningen av antalet tänkbara samband

Det bör annars understrykas som något i hög grad positivt hos Göte Paulsson, att han systematiskt försöker urskilja det annalistiska stoffet hos Ericus Olai.

²⁶ Jfr uppställningen av de många logiska möjligheterna hos P. Maas, *Textkritik* (Leipzig 1957), s. 27 ff.

²⁷ J. Rosén, 1956, s. 317 ff; *samma förf.*, *Bevarade rester av Magnus Ladulås och Birger Magnussons arkiv, VSLA 1946*, s. 9.

har för utsikterna till en framgångsrik analys av beroendeförhållanden. Sture Bolin valde en ganska snäv utgångskonception och inriktade sig i stort sett på annaler, nekrologier, kungalängder och andra summariska längder samt rimkrönikor. Därutöver prioriterade han, som ovan diskuterats, medvetet vissa kriterier för att fastställa beroende. När han (som i fallet *Triplices*) ändå i huvudsak blev hänvisad till likheter och antaganden om försvunnet material, hade han tack vare sin begränsning av de potentiella sambanden trots allt möjligheter att stärka en speciell hypotes genom att utesluta andra alternativ. Det är ett med de valda ramarna och premisserna logiskt tillvägagångssätt. Därmed inte sagt, att hans lösningar alltid framstår som de sakhistoriskt sett mest troliga.²⁸

Senare forskning har som nämnts velat utöka antalet objekt för korrelation, tillfoga flera typer av tänkbara källor. Det finns utan tvivel också ofta sakligt starka skäl att göra det.²⁹

Men risken är att man då förr eller senare råkar i ett logiskt dilemma: de eventuella sambanden blir så många, att det i en bräcklig materialsituation blir utomordentligt svårt — eller omöjligt — att stärka en speciell hypotes genom att utesluta de andra alternativen inom ramen för den egna grundkonceptionen. Overifierbar hypotes kan komma att stå mot annan overifierbar, gissning mot gissning. Man riskerar att hamna i ett läge, då det framstår som mindre fruktbart att gå vidare med ett problem, sådant det en gång ställts och formulerats.

5

Här har flera gånger understrukits den logiska styrkan i Sture Bolins analys av den äldsta historieforskningen i Norden. Också genomslagskraften i hans generaliseringar och problemställningar har framgått. Samtidigt har det varit möjligt att precisera vissa skillnader i metodiskt tillvägagångssätt mellan honom och andra forskare på annalistikens område. En del av Bolins resultat, t.ex. *Triplices*-teorin, har visserligen fått uthärda mothypoteser. Men dessa har knappast medfört en omvärdering av hans fundamentala arbetssätt. Det finns skäl att fråga sig, om inte hans resultat kan ifrågasättas på *andra* och för hans metodik mera avgörande punkter.

Felkonstruktioner i källorna spelar, som framhållits, en central roll i Bolins

²⁸ Jfr ansats till kritik mot en del av Bolins resonemang, ”vunna aldrig så logiskt oantastligt”, hos L. Weibull (sakkunnigutlåtande inför prof. i Lund 1938).

²⁹ J. Rosén, 1956, s. 319. — Göte Paulsson har för övrigt en intressant uppgift i samband med diskussionen av ett annat problem, som i princip också utgör ett val mellan en förlorad annal och ett förlorat propagandamaterial. Det gäller frågan om det ligger en gemensam förlaga bakom skildringarna av händelserna under 1460-talet och början av 1470-talet i olika källor. (G. Paulsson, a.a., s. 116, 156 ff). Paulsson ansluter sig till Roséns uppfattning (propagandamaterial) gentemot Westin och Lönnroth (gemensam förlaga, knuten till gråbrödraklostret i Stockholm). Och han anför som stöd bl.a. en notis hos Ericus Olai, enligt vilken 1463 oräkneliga ”libelli famosi scripti”, fientliga mot ärkebiskopen, varit i svang.

arbete. Ett av de allra väsentligaste exemplen rör de komplicerade uppgifterna om Birger Brosa och Birger Jarl d.y.

Bolin visar, att man i gråbrödraannalerna och i årboken 266—1430 av allt att döma fått stuva om kronologien i ett bestämt avsnitt, därför att man haft problem med att förena olika årtalsuppgifter för Birger Brosa och Birger Jarl d.y.

På motsvarande sätt menar Bolin och med honom Paulsson, att också Visbymunken krånglat till det med duon Birger-Birger: han sammankopplar de två personerna till en enda. Detta blir i sin tur förklaringen till att Visbymunken återger så få av de äldre annalernas uppgifter för perioden 1230—1266, dvs. under Birger Jarl d.y:s livstid. Han har helt enkelt varit tvungen att bortse från dem.¹

Gentemot Bolin har T. Höglund hävdad, att Visbymunken faktiskt arbetat med två Birger. Stödet för hans uppfattning är dels att Visbykrönikans text annars får märkliga konsekvenser, dels att Chronologia Anonymi återger fakta om två personer.² Göte Paulsson anser emellertid att Höglunds synpunkter är orimliga. Hans argument är för det första, att man inte kan stödja sig på Chronologia Anonymi, sedan denna blivit omdaterad till 1500-talet. Men han tillfogar även ett mera principiellt metodiskt resonemang och avfärdar den Höglundska ståndpunkten bl.a. med följande vändning:

”När Höglund påvisar orimliga konsekvenser i sammankopplingen av olika uppgifter sker detta med utgångspunkt från den moderne historikerns kunskap och överblick av de aktuella förhållandena.”³

Men gör då Höglund verkligen detta? I själva verket tycks man tvärtom kunna hävda, att Höglund går tillväga precis på samma sätt som Bolin och Paulsson. Han utgår från teorin om årboksförfattaren som konstruktör och kompilator men också från den bolinska tankegången, att det visserligen var fråga om konstruktion men att det fanns en metod i galenskapen. Man står med andra ord inför bilden av en begåvad årboksförfattare. Och det är när man föreställer sig denne konstruktörs skrivsituation — liksom när Bolin sätter sig i sin annalists kammare och försöker leva sig in i hur han arbetat med sitt källmaterial — som man med Höglund kan finna det mindre troligt att Visbymunken menat att det endast skulle finnas *en* Birger. En sådan utgångspunkt får nämligen sakligt sett mindre sannolika effekter för krönikans följande text om Magnus Ladulås och Valdemar.

Vi finner i en notis för år 1202 dels en uppgift att Birger dött det året (”obiit Birgerus primus dux regni Swecie”), dels senare den invävda upplysningen att Birger varit far till Magnus Ladulås och till Valdemar. (”Birgerus genuit filium nomine Magnum postea regem Swecie et dictum ladaelas et Waldemarum”.)

¹ S. Bolin, a.a., s. 260 ff; G. Paulsson, a.a., s. 128.

² T. Höglund, a.a., s. 27 ff.

³ G. Paulsson, a.a., s. 130.

Går man vidare i texten, kommer man under år 1275 till anteckningen att Magnus blivit regent. Om man då accepterar Bolins och Paulssons syn, att Visbykrönikan endast avsett en och samma Birger i notisen 1202, skulle alltså Magnus vara son till den Birger som dött 1202. Magnus blir då med andra ord kung vid en ålder av *minst* 74 år.

Under år 1280 meddelas därefter, att kung Magnus fått sin förste son ("natus est regi Magno Byrgerus primus filius"), vilket i så fall skulle ha inträffat då Magnus uppnått en ålder av minst cirka 80 år. Slutligen återfinns man under 1290 notisen om kung Magnus Ladulås' död, enligt Visbymunkens antagna felkonstruktion följaktligen vid omkring nittio års ålder.⁴

Denna kronologi förefaller onekligen diskutabel. Är det inte tänkbart att Visbymunken istället i notisen från 1202 verkligen avsett två olika personer — den Birger som dog då (Birger Brosa) och den Birger (jarl d.y.) som så småningom blev far till Magnus Ladulås?

Lutar man åt denna tolkning, måste man å andra sidan försöka förklara varför genealogien om Birger jarl d.y. är insatt just år 1202. Här visar sig en jämförelse mellan Visbykrönikan och Ericus Olai vara intressant. Göte Paulsson framhåller själv, att Ericus Olai inte sammankopplar de två Birger, trots att han också har en motsvarande genealogisk utredning under 1202.⁵

De aktuella partierna hos Olai och Visbykrönikören är emellertid värda ytterligare jämförelse. Båda levererar vid sidan av den inledande uppgiften om en Birger, som dött, två genealogiska räckor, en dansk-svensk och en svensk. Den svenska har hos Visbymunken ordningsföljden: Knut — Cecilia och Ingegerd g.m. Folke — Bengt — Birger — Magnus och Valdemar. Hos Olai finner vi: Knut — Cecilia och Ingegerd g.m. Folke — Bengt — Magnus Minneskjöld. Visbykrönikan har alltså här insatt Birger istället för Minneskjöld.

Den andra genealogiska räckan, från det danska kungahuset, är däremot identisk hos Visbymunken och Ericus Olai: Erik Ejegod — Knut — Valdemar — Rikissa — (Erik och) Ingeborg, g.m. Birger — Magnus och Valdemar.⁶ Det är *denna* jämförelse och denna överensstämmelse som är väsentlig. Ty om Ericus Olai, som Paulsson själv förutsätter, här klart har menat Birger jarl d.y., varför skulle då inte Visbymunken också kunna göra det? Om man inte behöver anta att Olai blandat samman denne Birger med den Birger, som i början av notisen för 1202 omtalas som död, så behöver väl inte heller Visbymunken ha trasslat till det?

Parallellen Ericus Olai — Visbykrönikan föder också en hypotes om orsaken till att den dansk-svenska genealogien är insatt under året 1202 hos Visbymunken. Ericus Olai glider nämligen in på denna släkträcka via en notis att även en dansk

⁴ G. Paulsson, a.a., editionen, s. 315 f.

⁵ G. Paulsson, a.a., s. 180.

⁶ G. Paulsson, a.a., editionen, s. 315; jfr s. 359.

kung avlidit 1202. Visbymunken antas allmänt ha haft samma slags bakgrundstoff till sina genealogiska utläggningar som Olai, dvs. material av typ Saxokompendiet, Rydårboken, abbot Vilhelm.⁷ Det förefaller mot denna bakgrund vara möjligt, att Visbymunken liksom Olai i arbetet med de svårforcerade regala genealogierna i det danska materialet låtit det dansk-svenska släktträdet halka in under 1202 års notis, trots att han uteslutit eller helt enkelt förbisett den för-
enande länken: en dansk kung Knuts död.

Den här framförda alternativa förklaringen kan också ge ett skäl till att Visbymunken använt så få av de tidigaste annalernas uppgifter för den äldre historien. Det är inte säkert, att han haft tillgång till dem — kompletta i numera bevarat skick. Det finns i realiteten inga bevis för direkt beroende mellan Visbykrönikan och de äldre annalerna, sådana de bevarats till eftervärlden. Göte Paulsson antyder själv, att detta framstår som något av ett problem.⁸

Med all sannolikhet är det utomordentligt svårt att komma till ett avgörande i den här diskuterade sakfrågan. Men det resonemang, som förts här, har en väsentlig poäng på det metodiska planet. Bolins bestämningar av beroende med hjälp av s.k. konklusiva fel har principiellt en hög grad av säkerhet. Hopande av likheter av varierande art blir en jämförelsevis vagare indicieargumentering. Senare forskning har också i allmänhet accepterat de beroenden, som Bolin hävdade genom att inringa egenheter, som enligt hans mening inte kan förklaras annat än som felkonstruktioner utifrån andra källor. Vill man driva en annan uppfattning, är det följaktligen inte en särskilt fruktbar väg att samla indicier efter andra interna kriterier, som skulle tala emot dessa av Bolin supponerade samband. Man måste istället försöka påvisa, att "egenheten" i den analyserade källan kan förklaras på annat sätt än genom felkonstruktion utifrån de källor Bolin antar. Det är detta tillvägagångssätt, som Höglund varit inne på och som här har utbyggts.

6

Sedan man inom forskningen på ett tidigt stadium gjort rent hus med föreställningen om annalerna som resultat av årliga sammanställningar,¹ har teckningen av årboksförfattaren som källforskar blivit alltmer exakt i sina linjer. Karakteristiken har inriktats på en närmare definition av hur arbetet med källorna försiggått. Det är i denna forskningsutveckling, som Sture Bolins syntetiserande omdöme faller in: den medeltida historikern — han må vara en anonym årboks-

⁷ Se t.ex. *G. Paulsson, a.a.*, s. 147, 201 och där anförd litteratur.

⁸ *G. Paulsson, a.a.*, s. 147.

¹ T.ex. *G. von der Ropp, Zur Deutsch-Skandinavischen Geschichte des XV Jahrhunderts (1876)*; *E. Arup, Anmälan av Annales Danica Medii Aevi. DHT 9, R. II.*

författare eller en Ericus Olai — arbetade inte okunnigt eller obegåvat med sitt material, men forskningen begränsades av hans fallenhet för tendens samt brist på källkritisk metod. Utan att ha sanningen som ledstjärna letade han ständigt efter nya källor att bygga på, och konstruktionen tyglades inte av några källkritiska regler.²

Samma dystra grundton i skildringen av medeltidsforskarens kritiska vilja och förmåga hade, som framgått inledningsvis, kommit till uttryck hos Curt Weibull. I kärva vändningar fastslogs den också av Lauritz Weibull: ”Det är en grundfalsk uppfattning, då man förmenar, att sanningen var ledstjärna för medeltidsmannen, då han skrev historia. Talet därom är schablon, och historieskrivarna nöjde sig med att sätta det i företalen.”³ Går man längre tillbaka, återfinner man liknande uttalanden hos Bernheim:

”Der wissenschaftlich kritische Geist, dem wir bei den hervorragenden Historikern und den philologisch-historischen Gelehrten des Altertums begegnen, ging bekanntlich in den Zeiten des *Mittelalters* fast völlig verloren. Es kommt wohl vor, dass ein Autor gelegentlich einen Bericht oder eine Erzählung, die ihm allzu fabelhaft oder widersinnig dünkt, zurückweist, aber nur, um wenige Zeilen später eine objektiv nicht minder zweifelhafte Angabe anstandslos aufzunehmen; es werden wohl einmal starke Widersprüche in der Überlieferung bemerkt und zweifelnd dahingestellt; aber man findet sich ebenso oft versöhnlich damit ab oder bemerkt sie gar nicht. /— — —/ Kurz, dergleichen kritische Anwendungen sind weit entfernt von bewusstem Kriticismus.”⁴

Kring de två utgångselementen i Bolins syn — kompilation och kronologisk konstruktion — har som nämnts ingen strid stått i senare forskning. Vad gäller konstruktionens övriga karakteristika synes emellertid Göte Paulssons uppfattning i ett avseende inte vara alldeles klar. Han diskuterar och jämför visserligen tendenser i annalerna.⁶ Men å andra sidan anser han, att det normalt strider mot annalistikens väsen om årboksförfattarnas egna synpunkter, engagemang och värdeomdömen kommer till synes.

”ger sålunda ingen information om författarens ståndpunkt i konflikten. Bristen på sådant engagemang är i och för sig det normala i annalistiken.”⁷

”ett antal notiser, där annalistens egna synpunkter klart framträder genom omdömen av berömmande eller fördömande karaktär. Ett sådant moraliserande framställningssätt

² S. Bolin, a.a., s. 340.

³ L. Weibull, Nekrologierna från Lund, Roskildekrönikan och Saxo. *Scandia* 1928.

⁴ E. Bernheim, a.a., s. 208 f.

⁵ G. Paulsson, a.a., s. 215.

⁶ G. Paulsson, a.a., t.ex. s. 111, 134, 141.

⁷ G. Paulsson, a.a., s. 218. Se också sid. 19 — Jfr diskussionen om Niebuhrs behandling av de romerska annalisterna. Se W. Norvin, Barthold Georg Niebuhr og den historiske kritik. *Scandia* 1931: 1.

är i princip främmande för övriga svenska årböcker. Annalistikens knappa form lämnar i allmänhet inte heller utrymme för inskott av denna typ.”⁸

Mot tankegången kan man invända, att annalernas knappa form inte reservationslöst är allenarådande. Såväl årboken 1298—1473, årboken 266—1430 som Visbykrönikan sväller ofta ut i fylligare berättande avsnitt. Visbykrönikan innehåller formuleringar, som vid fingranskning ger en ganska klar vink om författarens val av historiska hjältar. Magnus Ladulås synes ha bevarats i tacksamt minne och hans bortgång får en följdentlig inramning: ”obiit vir magnarum virtutem et memoria dignissimus rex Magnus dictus ladalaas.” Intresset för kungen torde som bakgrund ha den betydelse som Magnus Ladulås’ regering hade för relationerna mellan Gotland och Sverige, i samband bl.a. med regleringar av handel och rättsliga förhållanden. Ladulås har också vid flera tillfällen gynnat franciskanerorden.⁹

Men också de tidigare annalerna kan trots sin otvivelaktigt mer restriktiva form innehålla värderande epitet och formuleringar. I årboken 1160—1336 återfinns man t.ex. under året 1295 notisen: ”Consecratus est *venerabilis* pater dominus Nicolaus in archiepiscopum upsalensem.” Motsvarande epitet förekommer inte formel- eller regelmässigt i förbindelse med kyrkliga dignitärer. Det måste därför tillmätas en viss betydelse som uttryck för årboksförfattarens egen inställning.¹⁰ — Årboken 1208—1288 berättar år 1223 att bl.a. kung Valdemar tagits tillfånga ”dolo”, och svekfullheten markeras även i annat sammanhang: (1286) ”Anno eodem dolose interfectus est Ericus rex Dacie.”¹¹

Det tycks mot denna bakgrund finnas större empiriskt stöd för antagandet, att årboksförfattarna mer eller mindre stått under inflytande av subjektiva ställningstaganden och värderingar. En generalisering ”icke-tendens” är svår att hävda. En annal, som ovedersägligen innehåller subjektivt stoff, bör då knappast heller ses som den a-typiska årboken i detta avseende.¹²

En annan och kanske vitalare fråga är emellertid, om man över huvud taget behöver anamma själva idén om att på alla punkter finna en gemensam attityd hos samtliga årboksförfattare. *Varför inte istället hålla dörren öppen för individuella variationer bland annalisterna* — i större utsträckning och måhända mindre entydiga till kronologien än i den vedertagna uppfattningen om utveckling från knapphändigare till utförligare annaler, från torftig uppräknig till berättelse i bredare perspektiv?

En liknande synpunkt kan läggas på det fjärde elementet i Bolins generalisering:

⁸ G. Paulsson, a.a., s. 215.

⁹ G. Paulsson, a.a., editionen, s. 317. Se även S. Bolin, a.a., s. 270 ff; T. Höglund, a.a., s. 20 ff.

¹⁰ G. Paulsson, a.a., editionen, s. 272.

¹¹ G. Paulsson, a.a., editionen, s. 259, 263.

¹² Jfr G. Paulsson, a.a., s. 215.

källkritiken. Göte Paulsson tar inte öppet ställning till denna aspekt. Ingenting i hans arbete antyder dock, att han skulle ha en annan mening än Bolin. Tvärtom måste vissa resonemang tolkas som en indirekt bekräftelse på ett identiskt synsätt, ett implicit avspisande av tanken att årboksförfattaren kritiskt bedömt sina källors värde.¹³

Är då bilden av den medeltida historieskrivaren, kämpande med historisk rekonstruktion men totalt utan källkritiska överväganden, verkligen så alternativlös?

Man finner visserligen inte i de svenska annalerna någon uttalad källkritisk analys på enskilda punkter. Inte heller kan annalerna visas bära spår av den förfinade källkritiska metod, som historiker efter det s.k. kritiska genombrottet förväntas kunna excellera i.

Men det har inom forskningen hävdats att en mera osofistikerad form av källkritik både öppet uttalats som mål och i verkligheten praktiserats inom medeltida historieskrivning. Antydningar i denna riktning urskiljer man redan i det ovan återgivna citatet från Bernheim. Ett flertal exempel ur europeiskt, framför allt tyskt, material har framdragits av M. Schulz.¹⁴ De visar, hur sanningen mycket bestämt uppställts som mål för medeltida historieskrivare.¹⁵ Göte Paulsson framhåller samma strävan i uttalanden av den engelske munken Gervase of Canterbury, som på 1100-talet utvecklade sin syn på historieskrivningens premisser, mål och metoder.¹⁶

För att uppnå det sanna borde, som framgår bl.a. i Marie Schulz' analys, den medeltida historieskrivaren skilja mellan olika källor och bland dem vaska fram den mest trovärdiga. Enligt accepterade normer borde då en källa inge större förtroende, om den härstammade från ett ögonvittne och om den var skriftlig.¹⁷ Trovärdesprövningen skulle även ta hänsyn till om källornas upphovsmän haft en objektiv, opartisk inställning till de händelser, som de återgav. Ställd inför uppgifter, som kunde bedömas som mindre trovärdiga, tenderade den medeltida historikern att helt enkelt inte använda stoffet.¹⁸

I trovärdesgranskningen är det alltså fråga om samma argument ad hominem, som Snorre gett uttryck för i sin principinledning till *Heimskringla*, vid sidan av bl.a. resonemang kring betydelsen av vittnesmålets samtidighet med de skildrade begivenheterna. Verkade källorna mindre tillförlitliga efter denna prövning, förkastades de också enligt Snorres principer.¹⁹

¹³ G. Paulsson, a.a., s. 130.

¹⁴ M. Schulz, *Die Lehre von der historischen Methode bei den Geschichtschreibern des Mittelalters. (Abhandlungen zur Mittleren und Neueren Geschichte 13, 1909.)*

¹⁵ M. Schulz, a.a., s. 5 ff.

¹⁶ G. Paulsson, a.a., s 2 ff.

¹⁷ M. Schulz, a.a., s. 15 ff.

¹⁸ M. Schulz, a.a., s. 42 ff.

¹⁹ (Snorre Sturlason) *Heimskringla. Norges kongesagaer oversat fra oldislandsk af Johannes V. Jensen og Hans Kyrre*, I (Köpenhamn, 1948), s. 45 ff.

Naturligtvis är idéer och normer ett, praktik ett annat. Många medeltida historieskrivare har onekligen gett sin personliga vinkling och färgning åt skildringen av det som skett. Detta trots att opartiskhet, objektivitet och saklighet proklamerats som krav.²⁰ Lika lite kan man följaktligen utan vidare anta, att svensk medeltida historieforskning i sin helhet använt den ovan beskrivna formen av om ock primitiv, så dock källkritik.

Vad som emellertid måste hållas i minnet är, att Bolin inte generellt bevisat denna del av sin helhetssyn på den svenske medeltida historieskrivaren. Av hans text kan man visserligen utläsa, hur t.ex. vissa årboksförfattare gjort sig skyldiga till konstruktioner utifrån olika källor, som knappast tyder på förmåga till mer raffinerad källkritik. Men någon systematisk prövning av problemet källkritik — i den gestalt man kan vänta sig att finna den under medeltiden — sker i själva verket inte. Frågan är om inte tanken på en generalisering här, liksom vad gäller tendensen, med fördel kunde sjunka tillbaka till förmån för ett mer differentierat synsätt. Kanske har somliga årboksförfattare visat individuella färdigheter på källkritikens område.²¹ Värld att begrunda som ett exempel synes under alla omständigheter den ofta särpräglade Visbymunken vara.

Som ovan berörts, har det varit något av ett problem för Göte Paulsson, att Visbymunken endast använt vissa uppgifter ur Erikskrönikan, trots att denna uppenbarligen påverkat honom på några punkter. Paulssons förklaring blir, att munken bara haft tillgång till fragment av Erikskrönikan.

Det finns emellertid även andra intressanta omständigheter i relationen Visbykrönikan — Erikskrönikan. Visbymunken tycks ha varit påverkad av Erikskrönikan i skildringen av händelserna på 1310-talet. Men samtidigt har munken t.ex. en annan datering av kungavalet, en datering som istället anknyter till den som finns i urkundsmaterialet.²² Förhållandet kan tolkas så, att Visbymunken haft tillgång till olika uppgifter om en viss händelse och då lämnat företräde åt den som förefallit honom mest trovärdig, mest pålitlig. Som ett alternativ till Paulssons hypotes om munkens arbete med en fragmentarisk Erikskrönika borde man kunna tänka sig, att författaren faktiskt haft kännedom om hela Erikskrönikan. Men han har bedömt den som tvivelaktig i fråga om objektivitet och därför som regel försökt undvika att använda den. Att han i likhet med Erikskrönikan betraktar kung Birgers Gotlandsexpedition 1313 som ett stort misslyckande och på

²⁰ M. Schulz, a.a., s. 50 ff.

²¹ Bernheim (a.a., s. 214) menar också, att en viss utveckling skett under medeltiden. En "historische Kritik und damit methodische Geschichtswissenschaft" växte efter flera mörka århundraden åter fram på 1400-talet. — Intressant i sammanhanget är ett resonemang hos Bolin (a.a., s. 320 f). Han citerar Olais skildring av hertigarna (SRS II: 1, s. 91) som exempel på ett tendentiöst parti som måste gå tillbaka på samtida källa. Det anförda partiet tycks emellertid lika gärna kunna anföras som exempel på att Olai gjort självständiga kritiska överväganden som historiker och inte velat svälja förhållningarna av hertigarna i andra skildringar.

²² G. Paulsson, a.a., s. 134 f.

den punkten har en med krönikan överensstämmande tendens,²³ kan ha sin speciella, gotlandspatriotiska bakgrund.

7

Historisk forskning i tradition och förnyelse är ett tema med många variationer. Här har det långt ifrån fått någon bred, orkestral behandling. Detta behöver inte understrykas. Men en granskning av centrala aspekter av sex decenniers annalistisk forskning har ändå gett underlag för några reflexioner. Livskraften hos vissa generaliseringar och problemformuleringar på området är uppenbar. Den väsentliga frågan är om detta varit alltigenom fruktbart?

Ingvar Andersson betraktade, som framgått, till den grad annalerna som en enhetlig grupp, att han i jämförelser med Erikskrönikan kunde ta notiser från vilken annal som helst till komparativt bruk. Sture Bolin problematiserade annalernas inbördes relationer. Men själva målet med hans forskning var att nå insikt om annalistikens allmänna kännetecken, liksom om den medeltida historieforskningen över huvud taget.

Göte Paulsson måste i stort sett sägas ha övertagit greppet med annalerna som en grupp med typiska drag från tidigare forskning. I specificeringen av dessa typiska drag ansluter han, med vissa modifikationer, till Bolin. Det skall inte förnekas, att det här och där i hans arbete framskyntar iakttagelser om enskilda årböckers speciella stil. Men diskussionen av beroendeproblemen framtvingar en fokusering på enskilda, avgränsade notiser. Det blir aldrig fråga om någon konsekvent analys av varje enskild annal, sedd som en enhet med eventuella särdrag i stilistisk dräkt, helhetssyn eller kritisk källbehandling.¹ Kanske vore även detta värt ett försök, åtminstone för de yngre utförligare annalerna och så mycket mer som de svenska årböckerna nu tack vare Paulssons arbete föreligger i en modern textkritisk edition. Det skulle i varje fall representera något av en nyorientering i förhållande till den mest centrala tidigare forskningen. Nyckeln till dennas dominans ligger säkerligen i den otvivelaktiga elegans och skärpa, med vilken analyserna genomförts. Inte ens detta bör dock förhindra, att man prövar den på nytt med andra infallsvinklar.

²³ G. Paulsson, a.a., s 134.

¹ Jfr inriktningen på den individuella författarpersonligheten hos t.ex. C. Weibull. Se bl.a. i polemiken mot Fabricius rörande Saxo: "Hans verk kan vara skröpligt som historisk källskrift, när det gäller att fastställa historiska fakta eller att följa ett historiskt händelseförlopp; han själv var sin samtids kanske störste historieskrivare /— —/ Ett inträngande i Saxos uppfattning av historien, dess uppgifter och mål, i hans syn på händelsernas sammanhang och i hans historiska metod likaväl som i hans geografiska begrepp, hans ställning till stat och samhällsliv, till kyrka, religion och moral, med ett ord i hela den världs- och historieuppfattning, i vilken hans verk bottnar, skänker bättre än något annat en levande bild av den nutiden främmande kulturvärld, i vilken en medeltidsman levde." (C. Weibull, Saxoforskning. En stridsskrift. *Historisk tidskrift för Skåneland*, band 7, s. 241.)

The medieval annalist in theory and practice

The author discusses research into medieval Swedish annals and the medieval chronicler in a theoretical and methodological perspective. It appears that Swedish scholars have been prone to generalise about the character of the medieval annalist and his way of working. This generalisation, established by Sture Bolin in his great work on Scandinavia's earliest historical research, has largely been adopted by recent research. No one has at any rate disputed the notion that the medieval historian was an untiring compiler who gathered facts from every quarter and tried to fit them into his own, chiefly chronological, scheme. Bolin and others were also of the opinion that Truth was not the medieval historian's lodestar: his work was tendentious and lacking in source-critical rules and methods which would increase the reliability of his construction of history. However, Göte Paulsson, who has worked with the medieval annals most recently, seems to consider that most annals ought not to reveal the subjective view of their authors.

The essay questions the necessity of making any attempt to generalise every aspect of the annalist's work. The annalists compiled and constructed, without doubt, and they *often* had their own view of history, but some of them *may* have applied a primitive form of source criticism, i.e. tried to avoid facts that seemed dubious. An example from the so-called Visby Chronicle, written in the 15th century, is discussed.

The second main theme of the essay, which is in reality connected to the first, concerns the problems of establishing influence from different sources. This has been a classic theme in annalistic research, without, however, the problems being discussed in a theoretical framework. In conjunction to the philosopher Göran Hermerén, the theoretical conditions for influence are sketched in the essay:

- external: 1. A comes before B in *time*.
 2. *contact* can be demonstrated between A and B.
- internal: 3. *similarity* can be demonstrated between A and B.
 4. the material that is common to A and B is *unique*, i.e. it is not common property.
 5. B would not be the way it is without influence from A, i.e. B has been *changed*.

From this point of departure it is discussed how different scholars of medieval research have tried to demonstrate influence. Not all of them have placed the emphasis on the same criteria. Yet it is evident that the condition of similarity has most often been decisive in annal research. Similarity may refer to: a) verbal similarities, b) similarity as regards the selection of material, c) similarity as regards the chronological arrangement of the material, d) similarity in motive, tendency, e) mistakes in common.

It is emphasised how Sture Bolin, in comparison to other students in this field, concentrated on a special type of common mistakes, conclusive mistakes, i.e. ones which can only be explained as erroneous readings or erroneous constructions from another source. In principle this criterion has a high degree of reliability. He also works with narrower limits for the *conceivable* relationships in his analysis. These features combine to give his study an obvious logical strength. The essay advances critical views, however, on one of Bolin's influence fixations. The methodological importance of this is that it is *not* done by citing other kinds of criteria for influence, but by trying to show that a construction in the Visby Chronicle *can* be explained in other ways than by erroneous construction from the sources presumed by Bolin.